

Roomsche

schapen of een wankеле zuil?

Katholieke verzuiling onder de loep

Wie weet nog dat de titel van het jeugdtijdschrift *Okki* oorspronkelijk een afkorting van *Onze Kleine Katholieke Illustratie* is? Zestig jaar geleden was de katholieke zuil alomtegenwoordig in het leven van katholieken. Het beeld van een sterke zuil is in ons collectief geheugen blijven hangen. Maar klopt dat beeld wel?

De rol van religie als maatschappelijke factor is meer dan ooit actueel. In de lessen over verzuiling kan daarom makkelijk een brug geslagen worden naar bijvoorbeeld de coalitie-onderhandelingen van het afgelopen jaar. Waarom had juist het CDA zoveel moeite met een regering met de PVV en de VVD niet? Is het succes van de PVV gebaseerd op de angst in de samenleving voor een nieuwe op religieuze gronden geïsoleerde groep: de islamitische zuil? Er gaan stemmen op dat de opkomst van een islamitische zuil, los van de vraag of dat nu echt het geval is of niet, een bewijs is dat het hier om een achterlijke cultuur gaat, want daar zijn 'wij Nederlanders' al vijftig jaar geleden mee opgehouden. Anderen propageren juist de integratie bevorderende invloed van een nieuwe zuil: hebben de katholieken en de 'kleine luyden' van Abraham Kuyper zich juist niet een volwaardige plaats in de Nederlandse samenleving verworven juist door de emanciperende kracht van de verzuiling? Er zijn natuurlijk meer parallellen met het verleden te trekken: nog tot in de jaren vijftig werd het katholicisme door sommigen als een achterlijke cultuur gezien, zoals dat nu bij de islam het geval is. Historisch gezien is het weliswaar vloeken in de kerk als we Mark Rutten of Geert Wilders vergelijken met negentiende-eeuwse liberalen, die niets moesten hebben van confessioneel georganiseerde partijen, maar in een lessituatie kunnen deze vergelijkingen het verleden meer betekenis geven.

Een aantal jaren geleden heb ik onderzocht op welke manier de geschiedenis van katholieken in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw in schoolboeken werd behandeld. Mijn opdracht was om voor het Katholiek Documentatie Centrum, gespecialiseerd

in deze thematiek, lesmateriaal te ontwikkelen dat inhoudelijk aansloot op het geschiedenis-curriculum uit het voortgezet onderwijs. Het zal u niet verbazen dat het katholieke volksdeel met name in de context van de verzuiling werd behandeld. Het klassieke beeld van de verzuiling is in de afgelopen twee, drie decennia regelmatig door verschillende historici drastisch bijgesteld. Maar waar bij thema's als de Tweede Wereldoorlog nieuwe historische inzichten ook doorsijpelen naar de onderwijspraktijk, lijkt dat hier niet het geval te zijn. Een aantal kanttekeningen daarom bij het klassieke beeld van de verzuiling in het algemeen en dat van katholieken in het bijzonder.

Verzuiling wordt vaak getypeerd als een specifiek Nederlands fenomeen, maar ook in landen als België, Duitsland en Oostenrijk kwamen verzuilde structuren voor. Een aantal voorbeelden van organisaties uit de verschillende katholieke zuilen: Het KADOC (ook Katholiek Documentatie Centrum) in Leuven herbergt onder andere de archieven van de Katholieke Werkliedenbond, het Nationaal Verbond van Katholieke Apothekers en meer specifiek Belgisch het Nationaal Verbond van Katholieke Vlaamse Verpleegkundigen. Duitsland kende, vooral dankzij de *Kulturkampf*, een duidelijke katholieke zuil, waarvan de *Volksverein für das katholische Deutschland* met haar 800.000 leden één van de duidelijkste vertegenwoordigers was. De *Christlichsoziale Partei* behartigde in Oostenrijk de belangen van het katholieke volksdeel en zo kan eindeloos worden doorgegaan. Het is dan ook beter de Nederlandse situatie te beschouwen als een, weliswaar geheel eigen, variant van een internationaal fenomeen. ►

Ramses Peters is naast redacteur van *Kleio* archivaris van het Katholiek Documentatie Centrum en de bouwer van de website het Digitaal Katholiek Erfgoedhuis (www.nederlands-katholicisme.nl).

Enkele leden van de Katholieke Jeugdvereniging, Parochie H. Anna, Breda. Foto uit 1931.

Trage katholieken

De metafoor van de vier zuilen wekt de indruk dat deze vier mini-maatschappijen binnen de Nederlandse samenleving qua structuur en samenstelling nagenoeg identiek waren en dat eigenlijk alleen het label dat erop geplakt was, verschilde. Dat is een wat te simpele voorstelling van zaken. Vrij algemeen bekend is nog wel dat de liberale zuil verschilde van de andere drie. Het ging hier namelijk

'Pius XI verkondigde: *Hollandia docet*. De Nederlandse kerkprovincie was een voorbeeld voor de rest van de wereld'

meer over een restcategorie dan een strak georganiseerde subcultuur; een noodgedwongen zuil. De verschillen tussen de socialistische, de protestants-christelijke en de katholieke zuil zijn veel minder belicht, terwijl iedere groep een eigen ontstaansgeschiedenis, organisatie en samenstelling had.

Het katholieke georganiseerde leven kwam beduidend later op gang dan de protestantse en, in mindere mate, de socialistische tegenhangers. In 1897, bijna twintig jaar na de oprichting van de ARP (1879) en de SDB (1881), werd de landelijke vergadering van RK-kiesverenigingen opgericht. Het zou zelfs tot 1926 duren voordat deze organisatie, na wat naamsveranderingen, formeel zou worden omgevormd tot een landelijke partij: De Rooms Katholieke Staatspartij. Waar de Christelijke Padvinders organisatie al in 1911

het licht zag, duurde het tot 1930 totdat de Katholieke Verkennerij werd opgericht. Het heeft even geduurd voordat zich een specifiek Nederlandse katholieke identiteit en van daaruit een zuilorganisatie ontwikkeld had. Dat is onder andere te zien in de ontwikkeling van de katholieke pers. Al in 1822 richtte de van oorsprong protestante bekeerling Joachim Le Sage Ten Broek de eerste katholieke krant op: *De Rooms catholijke courant*, na drie maanden werd deze omgedoopt in de *Nederlands catholijke courant* om uiteindelijk onder de neutrale naam *Noord-Nederlandsche courant* verder te gaan. Een expliciet katholieke krant lag op dat moment te gevoelig bij het protestantse volksdeel en niet veel katholieken durfden hun geloof al te nadrukkelijk te belijden. Ook het uitgesproken katholieke nieuwsblad *De Tijd* had om die reden in de jaren 1840-1850 maar een klein abonnementenbestand. Pas in het laatste kwart van de negentiende eeuw gaat de katholieke pers zich ook als katholiek profileren, om in de twintigste eeuw een belangrijk machtsmiddel te worden in de katholieke emancipatiestrijd.

De katholieke achterstand stamt uit de tijd van de Republiek, waarin het katholieken niet was toegestaan hun geloof openlijk te belijden. Dat gebeurde clandestien in de zogenaamde schuilkerken. Het Vaticaan beschouwde de Republiek dan ook als een missiegebied. Ook mochten katholieken geen overheidsfuncties bekleden en werd hen het lidmaatschap van

In Schijndel dragen kinderen tijdens Heilige Kindsheid een spandoek met de tekst: "H. Theresia bid voor ons" Theresia is de patrones van de missie. Foto uit 1946.

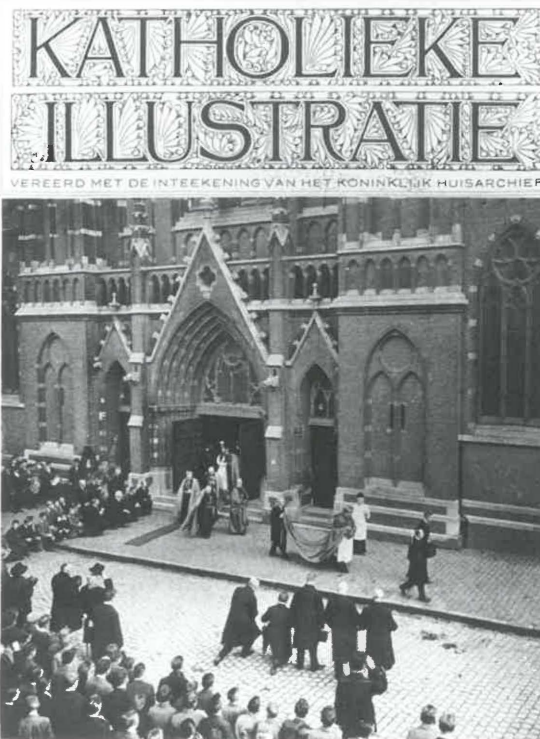

gilden geweigerd. Met de komst van de Bataafse Republiek en de invoering van de godsdienstvrijheid in 1795 werden katholieken weliswaar juridisch in een keer volwaardige burgers, maar de maatschappelijke gelijkstelling van katholieken was nog lang niet in zicht. De grondwet van 1848 bracht hierin een belangrijke verandering. Met de vrijheid van vereniging en godsdienst werd een zelfstandige organisatie van de katholieke kerk in Nederland mogelijk. In 1853 werd de bisschoppelijke hiërarchie heringevoerd, waarmee de nieuwe Nederlandse kerkprovincie een feit was. De daadwerkelijke organisatorische verzuiling van de katholieken liet nog op zich wachten tot het eind van de negentiende eeuw, maar de ontwikkeling van de katholieke identiteit kreeg hiermee een flinke impuls.

Politieke partijen

Een sterke groepsidentiteit alleen is echter geen voorwaarde voor een zuil. Een Joodse zuil is bijvoorbeeld nooit ontstaan. Er zijn verschillende theorieën die het proces van verzuiling proberen te verklaren. Met name politicologen hebben geopperd dat verzuiling het gevolg was van opkomende politieke partijen, die door middel van het opzetten van organisaties de eigen aanhang zoveel mogelijk probeerden te mobiliseren. Het voorbeeld van de RKSP laat echter zien dat politieke partijvorming in ieder geval voor het katholieke volksdeel veel meer een aspect van verzuiling was dan de aanstichter daarvan. Hetzelfde kan gezegd worden van de socialistische zuil.

Anderen zien de katholieke verzuiling vooral als een vorm van bescherming tegen de uitwassen van de moderne samenleving: toen bisschoppen zagen dat de gelovigen niet van verderfelijke nieuwigheden als vakbonden, gedrukte massamedia en voetbalcompetities konden worden afgeschermd, besloten zij de verworvenheden van de moderne tijd in te kapselen in een katholieke minimaatschappij. Deze theorie is maar ten dele waar. De katholieke minimaatschappij met de eigen Rooms Katholieke Interdiocesane Voetbal Competitie Bond (IVCB), met in iedere katholieke organisatie een priester als geestelijk adviseur in het bestuur, heeft bestaan en de invloed van de clerus was groot. De initiatieven voor katholieke organisaties kwamen echter veelal van onderaf en ontstonden op lokaal niveau. Van een doelgerichte opbouw van een zuil was

geen sprake. De bisschoppen zagen eigenlijk niets in de eerdergenoemde Katholieke Verkennerij, maar stonden de oprichting ervan toe, toen bleek dat de neutrale verkennerij ongekend populair was bij de jeugd. Het Rooms Katholiek Werkliedenverbond kwam in 1925 tot stand als koepel van reeds bestaande regionale verbanden. De eerste katholieke vakbond, de Eschedese R.K. Arbeidersvereniging, was al in 1889 op instigatie van de priester Alfons Ariëns opgericht. Een derde theorie benadert verzuiling in zijn algemeenheid als een gevolg van de emancipatie van achtergestelde groepen als de *kleine luyden* van Abraham Kuiper (de protestants-christelijke zuil), de arbeiders en de katholieken. Door zichzelf te organiseren verwierven deze minderheidsgroepen een volwaardige plaats in de Nederlandse maatschappij. Ook deze theorie gaat slechts ten dele op. Voor het ontstaan van de katholieke en socialistische zuil biedt deze een belangrijke verklaringsgrond, maar voor de liberalen en de protestanten geldt dat minder. Liberalen hoefden niet te emanciperen en Abraham Kuipers motiveert om zijn achterban te mobiliseren waren vooral ook geïnspireerd op zijn onvrede met de koers van de Hervormde Kerk. Voor het ontstaan van de katholieke zuil kan gesteld worden dat het hier ging om een combinatie van een emancipatiestreven van onderaf en een bescherming tegen de moderniteit van bovenaf. ►

De opening van de R.K. Universiteit in Nijmegen krijgt veel aandacht in de Katholieke Illustratie in 1923.

Rijke Roomsche Leven

Hoewel de katholieken wat traag op gang kwamen, was de verzuilingsgraad vanaf de jaren twintig er niet minder om. Sterker nog, de katholieke zuil was de meest vertakte en overgeorganiseerde zuil van de vier. Als voorbeeld van de extreme roomse organisatie-drang wordt vaak de R.K. Geitenfokvereniging aangehaald. Zelfs het fokken van geiten moest in katholiek verband gebeuren. Het volksdeel dat in de negentiende eeuw nog enige schroom had om voor het eigen geloof uit te komen, profileerde zich in deze periode, de jaren twintig tot en met vijftig, nu vol trots binnen de Nederlandse samenleving. De wat defensieve houding was omgeslagen in een offensief katholicisme. Terwijl het wijdvertakte netwerk van organisaties voor de eigen kring zijn voltooiing naderde, werden er verschillende verenigingen opgericht om het katholieke geloof in het eigen land te verbreiden. De bekeringsinitiatieven hadden in het

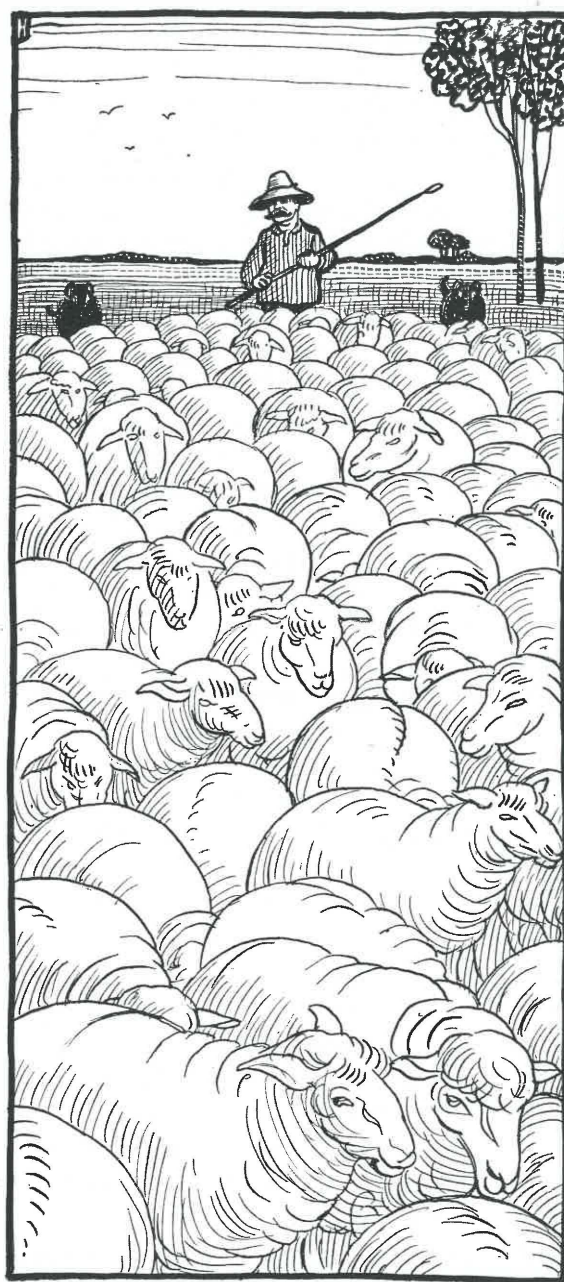
'Zelfs geitenfokken moest in katholiek verband gebeuren'

verzuilde Nederland echter weinig succes. Maar ook over de grens lieten de Nederlandse katholieken, met name missionarissen, *en masse* van zich horen, met aanzienlijk meer resultaat. De gevolgen van de missionaire ijver uit de jaren twintig en dertig waren ook in later jaren nog goed merkbaar: In 1963 was één op de negen missionarissen in de wereld een Nederlander. *Hollandia docet* verkondigde Paus Pius XI: De Nederlandse kerkprovincie was een voorbeeld voor de rest van de wereld. Aan deze periode van Rooms triomfalisme en dadendrang wordt vaak gerefereerd als het *Rijke Roomsche Leven*. De term is afkomstig van de fotorubriek *Uit het Rijke Roomsche Leven* uit het tijdschrift *de Katholieke Illustratie*. Met foto's van grote gezinnen, jubilea van organisaties als de R.K. Toneelvereniging Sint Theodulfus en de Aartsbroederschap van de Heilige Familie was deze rubriek de etalage van katholiek georganiseerd leven in Nederland.

Andere katholieken

Toch is er een aantal kanttekeningen te plaatsen bij het beeld van de monolithische zuil, waarin iedere katholiek uit een kinderrijk gezin kwam, naar de KRO-radio luisterde, de Volkskrant las en RKSP (later KVP) stemde.

De historicus Paul Luykx heeft in zijn studie *Andere katholieken* laten zien dat de Roomsche kudde een stuk minder volgzzaam en eenvormig was dan in het algemeen werd aangenomen. Zo woedde er binnen de KRO een heftige discussie of er ook wereldse jazzmuziek uitgezonden mocht worden. Want ook katholieke luisteraars luisterden liever naar de modernere muziek die door de VARA werd uitgezonden, dan naar de uitzendingen van kerkdiensten door de KRO. Het zeer hoge aantal katholieke kranten en tijdschriften kon niet voorkomen dat niet-katholieke lectuur in de roomse huiskamers te vinden was. Hoewel tussen 1918 en 1971 de grootste partij bijna steevast katholiek, eerst de RKSP en

Herder Passtoors: „Zoolang ze in de goede richting blijven lopen, kan dat beetje blaten geen kwaad.“

De Roomse kudde. Tekening van Albert Hahn. Verschenen in: *De Notenkraaker*, 1912.

na de oorlog de KVP, was, stemden lang niet alle katholieken op deze partijen. Tussen de vijftien en twintig procent stemde anders. Een klein gedeelte koos voor katholieke splinterpartijen als de meer socialistische Katholiek-Democratische Partij of partijen op de rechterflank als de Nieuwe Katholieke Partij en de Katholieke Nationale Partij. Een groot electoraat hebben deze afsplitsingen echter nooit bereikt en in tegenstelling tot de situatie in de protestants-christelijke zuil kan er bij de katholieken duidelijk van één politieke hoofdstroom gesproken worden. De meeste afwijkende katholieke stemmen gingen naar de niet-katholieke partijen ter rechter- en ter linkerzijde. Voor de oorlog waren een aantal katholieke jongeren gefascineerd door het fascisme en nationaal socialisme. Zij organiseerden zichzelf in jongerenbewegingen als Zwart Front en Verdinaso. Daarnaast had de NSB in de Limburgse (katholieke) mijnstreek een grote aanhang. Meer structureel van aard was de interesse in de socialistische partijen. Het bekendste voorbeeld hiervan is de Katholieke Werkgemeenschap binnen de Partij van de Arbeid. Deze gemeenschap verkondigde dat het lidmaatschap van de PvdA met het katholicisme verenigbaar was. Dit was tegen het gebod van de bisschoppen in, die in 1954 het lidmaatschap van de PvdA weliswaar niet

verboden, maar wel sterk afkeurden.

Ook het stereotype katholieke gezin met minstens acht kinderen kan wel enige nuancering gebruiken. Hoewel in Nederland in vergelijking met andere katholieke landen als Spanje de katholieke gezinsgrootte veel langer, tot ver in de twintigste eeuw groot bleef, ging het hier toch vooral om een ruraal fenomeen. In grote steden waren de gezinnen een stuk kleiner. Ook voor wat betreft de seksuele moraal was het leven vaak sterker dan de leer. Periodieke onthouding werd door veel gezinnen toegepast en van de Neo-Malthusiaanse Bond en de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming was respectievelijk 7,5% en 10% van de leden katholiek.

Wankele zuil

Deze onderhuidse tegenstellingen, de wankele zuil, worden wel gezien als de oorzaak van de razendsnelle ineenstorting van de katholieke zuil in de jaren zestig, sneller dan die van de andere zuilen. Aan de andere kant zien we juist in de jaren zestig een groot aantal vernieuwingsbewegingen binnen de Nederlandse katholieke kerk opkomen. Niet zoals in de jaren dertig de koers van Rome volgend, maar juist gekeerd tegen het Vaticaan. De eens zo volgzaam kudde leek nu van God los te zijn. Maar dat is materiaal voor een ander artikel. ■

Kinderen vieren de Goede Week in Amsterdam in 1955.